

MACIEJ RAK* | UNIwersYTET Jagielloński

Lubelski *Kwietnik* i *Zielnik*

Słownik stereotypów i symboli ludowych, red. Jerzy Bartmiński,
zastępca red. Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska,
t. 2: *Rośliny*, z. 3: *Kwiaty*, z. 4: *Zioła*

WYDAWNICTWO UNIwersYTETU MARIi CURIE-SKŁODOWSKIEJ, LUBLIN 2019, Z. 3: S. 295, Z. 4:
S. 494.

doi: <http://dx.doi.org/10.31286/JP.101.1.12>

Na słowiańską etnolingwistykę składają się dokonania szkół naukowych: lubelskiej (Jerzego Bartmińskiego i Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej), moskiewskiej (Nikity I. i Swietłany M. Tołstojów), tartusko-moskiewskiej (Władimira N. Toporowa i Wiaczesława W. Iwanowa) i jekaterynburskiej (Aleksandra K. Matwiejewa, Marii E. Rut i Eleny L. Bieriezowicz). Największymi osiągnięciami dwóch pierwszych są słowniki ważne nie tylko dla badań slawistycznych – *Słownik stereotypów i symboli ludowych* (SSiSL) oraz *Slavânskie drevnosti. Ètnolingvističeskij slovar'* (SD) (ich porównanie znajdziemy w artykule S. Niebrzegowskiej-Bartmińskiej (2010)).

Rzadko się dzieje, by słownik, który wychodzi drukiem przez kilkadziesiąt lat (a tak właśnie jest w wypadku SSiSL, którego część 1: *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie* tomu *Kosmos* wydrukowano ćwierć wieku temu, dokładnie w 1996 r.), nie był odbierany po pewnym czasie jako dzieło przestarzałe metodologicznie, a tym samym wymagające uzupełnień. Co więc stoi za niesłabnącą aktualnością SSiSL?

Po pierwsze, został on poprzedzony zeszytem próbnym, czyli *Słownikiem ludowych stereotypów językowych* pod redakcją J. Bartmińskiego (SLSJ). Nowy sposób ujęcia haseł: *gwiazda, koń, kukulka, rozmaryn, słońce, talar* i *wół*, który tu zaproponowano, był następnie przedmiotem dyskusji naukowej. Jej efektem jest sposób definiowania, jaki znamy z SSiSL.

Po drugie, słownik ten wyznaczył normę opisu etnolingwistycznego, która obowiązuje nie tylko w polskich badaniach, ale też promieniuje na inne kraje (zwłaszcza Litwę i Serbię). Zastosowano tu definicję kognitywną (która precyzuje *jak ludzie rozumieją X*, a nie *co znaczy X*, jej podstawowym celem jest bowiem ujawnienie sądów o przedmiocie), opartą na kontekstach minimalnych (najmniejszych porcjach znaczeniowych ujętych w formę prostego zdania

* maciej.rak@uj.edu.pl; ORCID: 0000-0003-0042-1406

lub równoważnika zdania, tak jak to czynił w swoich pracach Rudolf Carnap) i grupowanych w fasety (samą metodę wypracowano w szkole lubelskiej, zaś termin *fasety* przejęto z prac Anny Wierzbickiej, zwłaszcza *Lexicography and conceptual analysis* (1985)). Przejrzystość i jasność wnioskowania odpowiada za uniwersalność i bezbłądność tej metody, a także za jej trwałość. Trudno zaproponować inny sposób opisu, który lepiej by ujął fakty etnolingwistyczne.

Po trzecie, SSiSL pokazuje też, jak wielki udział w kształtowaniu polskiej kultury narodowej miała i ma kultura ludowa. Oczywiście zdajemy sobie sprawę z tego, że polska kultura jest heterogeniczna, ale o tym zwykle mówili bądź etnologowie, bądź historycy kultury. Tymczasem dzięki lubelskiemu słownikowi otrzymaliśmy niepodważalne dowody etnolingwistyczne. Jest to zresztą dzieło ujmujące świat inaczej, nie z perspektywy „obiektywistycznej”, do której przywykliśmy w tradycyjnych słownikach, ale z „subiektywistycznej” (odzwierciedlającej perspektywę nosiciela opisywanej lingwokultury).

Po czwarte, wykorzystanie w lubelskim słowniku definicji kognitywnej pozwala eksponować konotacje, które w słownikach językowych uwzględnia się nie zawsze i nie z jednakową szczegółowością. Nakierowanie na treści przekazywane konotacyjnie nierzadko wyznacza nową ścieżkę analizy semantycznej dotąd w nich niezauważaną lub niedocenianą.

Po piąte, za aktualnością SSiSL stoi także bardzo bogata i uzupełniana na bieżąco podstawa materiałowa, na którą składają się dane językowe i tekstowe (różne gatunkowo, np. przysłowia, zamówienia, kolędy bożonarodzeniowe, różnego typu pieśni i przyspiewki, ballady, legendy, bajki, baśnie, opowieści wierzeniowe i pisana poezja chłopska) oraz prace z zakresu etnografii, historii, botaniki, zoologii i innych dyscyplin. Rozmach i interdyscyplinarność, które dzięki temu osiągnięto, mogą imponować.

Kształt lubelskiego słownika został zaplanowany już na początku prac redakcyjnych (niezwykle koncepcje słowników z czasem są korygowane bądź ewoluują zgodnie z nowymi propozycjami leksykograficznymi, w tym wypadku jednak tak się nie stało). Poszczególne części odpowiadają biblijnemu porządkowi stwarzania świata: I. *Kosmos*, II. *Rośliny*, III. *Zwierzęta*, IV. *Człowiek*, V. *Spółczeństwo*, VI. *Religia. Demonologia*, VII. *Czas, przestrzeń, miary, kolory*.

Niniejsza recenzja dotyczy dwóch zeszytów tomu *Rośliny: Kwiatów* (z. 3) i *Ziół* (z. 4). Cały tom wpisuje się w nurt badań etnobotanicznych. W każdej części znajdziemy informacje *Od redaktora* oraz wykaz faset i ich symboli (bez powtórzenia tych symboli i ich omówienia lektura słownika byłaby bardzo utrudniona, należałoby bowiem każdorazowo sięgać do pierwszego tomu). Ponadto na końcu umieszczono kolorowe zdjęcia poszczególnych roślin i zbiorowisk roślinnych.

Na tom kwiatowy SSiSL, nazwany przez redaktora naczelnego kwietnikiem, składa się 37, a na kolejny (dotyczący ziół, czyli zielnik) – 78 haseł i podhaseł w układzie alfabetycznym. Jeśli idzie o szczegóły, są to:

– *Kwiaty*

Kwiat, Aksamitka, Asparagus, Aster, Bratek, Chaber, Chryzantema, Fiołek, Georginia, Goździk, Hortensja, Kaczeniec, Kocanka, Konwalia, Lawenda (Wianek/wieniec lawendowy), Lilia (Lilia wodna, Śmietannik, Wianek lelijowy), Maciejka, Nagietek, Narcyz, Nasturcja, Niezapominajka, Pelargonja, Pierwiosnek, Piwonia, Przylaszczka, Róża (Wianek różany), Sasanka, Stokrotka, Śnieżyczka, Tulipan, Wrzos, Zawilec;

- Ziola

Ziolo (Ziele), Arnika, Babka (Babka lancetowata, Babka wodna), Bagno, Barwinek, Biedrzynek, Bieluń, Bluszcz, Bluszczyk, Boże drzewko, Bukwica, Bylica, Centuria, Drżączka, Dziewanna, Dziewięciornik, Dziewięciśl, Dzięgiel, Dziurawiec, Jaskółcze ziele, Kopytnik, Koszyczko, Kozłek, Krwawnik, Kurze ziele, Lubczyk, Lulek, Łopian (Rzep), Macierzanka, Mak (Makówka, Potrawy i napoje z maku, Mak polny), Melisa, Mięta (Polej), Mlecz (Dmuchawiec), Nasięźrzał, Oman, Paproć (Kwiat paproci), Piolun, Podbiał, Podróżnik, Pokrzyk, Pokrzywa (Głucha pokrzywa), Przelot, Przesęp, Przywrotnik, Rosiczka, Rozchodnik, Rozmaryn, Rozryw-ziele, Rumianek, Ruta, Serdecznik, Skrzyp, Srebrnik, Storczyk, Szalej, Szałwia, Śláz (Malwa), Świetlik, Targownik, Tatarak, Tojad, Trędownik, Widłak, Wilczomlecz, Wrotycz, Żywokost.

Jak widać, pierwsze hasło (*Kwiat, Ziolo*) ma charakter hiperonimu, a przy kilku kolejnych mamy też podhasła: *Wianek/wieniec lawendowy, Lilia wodna, Śmietannik, Wianek lelijowy, Wianek różany, Ziele, Babka lancetowata, Babka wodna, Rzep, Makówka, Potrawy i napoje z maku, Mak polny, Polej, Dmuchawiec, Kwiat paproci, Głucha pokrzywa, Malwa*. Są w tej grupie nazwy przedmiotów wykonanych z roślin i wykorzystywanych w obrzędowości: *Wianek/wieniec lawendowy, Wianek lelijowy, Wianek różany*, nazwy części roślin: *Makówka, Kwiat paproci*, zamienne nazwy eksponujące wygląd lub cechy: *Rzep, Dmuchawiec*, a także hiponimy: *Babka lancetowata, Mak polny*.

Nieoficjalne nazewnictwo zeszytów wprowadzone przez J. Bartmińskiego wskazuje na perspektywę, która odpowiada za zaproponowany tu podział na *Kwiaty* i *Ziolo* (w pierwotnym planie miał to być jeden zeszyt, bowiem zaszeregowanie poszczególnych roślin nie jest ani oczywiste, ani bezdyskusyjne, na przykład *Lawenda, Chaber* i *Goździk* są zarówno kwiatami, bo kwitną, jak i ziołami). Podstawa tego rozróżnienia opiera się na ludowej i potocznej konceptualizacji roślin, w której to, co nie jest drzewem ani krzewem, może być *kwiatem* (o zaliczeniu do tej klasy decyduje funkcja estetyczna, gdyż kwiaty są zwykle kolorowe i przez to odbierane jako piękne), *ziołem* (tu mieszczą się te rośliny, które wykorzystuje się w medycynie ludowej) albo *chwastem* (to taka roślina, która jest nieprzydatna do niczego).

Każde hasło i podhasło ma trójdzelną budowę, składa się ze: 1. *Wstępu. Eksplicacji*, 2. *Dokumentacji* oraz 3. *Bibliografii*. *Wstęp* obejmuje ogólne informacje o roślinie (jej wyglądzie, wielkości, motywacji nazwy), a także o tym, jak jest/była ona pokazywana i co symbolizowała w innych kulturach. W *Eksplicacji* autorzy proponują podział na sygnowane symbolami fasety, którym są podporządkowane zdania minimalne. *Eksplicacja* jest połączona z *Dokumentacją* (tu mamy poświadczenia użycia danego leksemu w różnego rodzaju tekstach pogrupowanych gatunkowo) odsyłaczami numerycznymi. Budowa hasła jest więc bardzo przejrzysta, zwłaszcza dzięki odseparowaniu *Dokumentacji*, która nie rozbija artykułu hasłowego ani nie utrudnia jego lektury.

Dynamika tego słownika, przejawiająca się między innymi w opublikowaniu dwóch dość obszernych zeszytów (*Kwiaty* liczą 267 stron tekstu i 24 strony z fotografiami, z kolei *Ziolo* to 434 strony tekstu i 57 stron z fotografiami) w jednym roku wynika choćby z odpowiedniego zaplanowania prac redakcyjnych i połączenia ich z rozwojem naukowym młodych badaczy. O ile autorami haseł w kwietniku było kilkoro lubelskich etnolingwistów (Jerzy Bartmiński, Agata

Bielak, Anna Kaczan, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Dorota Piekarczyk, Katarzyna Prorok i Joanna Szadura), o tyle hasła do zielnika przygotowali właściwie Jerzy Bartmiński i Ewa Hrycyna. Podstawą zeszytu *Zioła* był bowiem doktorat Ewy Paćławskiej (po zmianie nazwiska Hrycyny) pt. *Językowo-kulturowy obraz ziół w polskiej tradycji ludowej* (promotorem był J. Bartmiński), obroniony w 2011 roku w Instytucie Filologii Polskiej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

Czym jest ssiSL dla polskiego językoznawstwa? Jedną z jego wizytówek, słownik ten bowiem znajduje czytelników i naśladowców nie tylko w Polsce, ale także poza jej granicami, o czym może na przykład świadczyć bardzo pochlebna recenzja zeszytu *Zboża*, którą przygotowała Swietłana M. Tołstojowa (Tolstaå 2018). ssiSL to również bardzo śmiałe przedsięwzięcie pod względem metodologicznym oraz organizacyjnym, przynoszące od lat piękne efekty. Słownik lubelski jest opracowaniem, które pozwala dokładniej poznać naszą kulturę narodową i zrozumieć jej specyfikę. Jest to wreszcie pierwszy słownik bezpośrednio nastawiony na pokazanie Polski w języku i kulturze.

Bibliografia

- Niebrzegowska-Bartmińska S. 2010: *Dwa słowniki etnolingwistyczne – moskiewski i lubelski*, [w:] W. Chlebda (red.), *Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 21–32.
- SD: N.I. Tolstoj (red.), *Slavânskie drevnosti. Ètnolingvističeskij slovar'*, t. 1: A (*Avgust*) – G (*Gus'*), 1995; t. 2: D (*Davat'*) – K (*Kroški*), 1999; t. 3: K (*Krug*) – P (*Perepelka*), 2004; t. 4: P (*Pereprava čerez vodu*) – S (*Sito*), 2009; t. 5: S (*Skazka*) – Ā (*Āšerica*), 2012, *Meždunarodnye otnošení*, Moskva.
- SLSJ: J. Bartmiński (red.), *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny*, Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1980.
- ssiSL: J. Bartmiński (red.), S. Niebrzegowska [od cz. 3. Niebrzegowska-Bartmińska] (zast. red.), *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. I: *Kosmos*, cz. 1: *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, 1996; cz. 2: *Ziemia, woda, podziemie*, 1999; cz. 3: *Meteorologia*, 2012; cz. 4: *Świat, światło, metale*, 2012; t. II: *Rośliny*, cz. 1: *Zboża*, 2017; cz. 2: *Warzywa, przyprawy, rośliny przemysłowe*, 2018; cz. 3: *Kwiaty*, 2019; cz. 4: *Zioła*, 2019, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Tolstaå S.M. 2018: *Simvolika rastenij v polskoj narodnoj tradicii. Elaki. Rec.: Słownik stereotypów i symboli ludowych, koncepcja całości i redakcja Jerzy Bartmiński*, t. 2: *Rośliny. Cz. 1: Zboża*. – Lublin: Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2017, „Rocznik Sławistyczny” LXVII, 2018, s. 187–199.
- Wierzbicka A. 1985: *Lexicography and conceptual analysis*, Karoma, Ann Arbor.